

Конституційно-правова відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності – реальність чи наукова теорія?

*Комзюк Володимир Трохимович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Розглядаючи питання конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, слід сказати, що на даний час воно є досить актуальним, багато науковців ведуть з цього приводу дискусії, особливістю цих дискусій є те, що вони переважно повторюють і констатують те, що вже було давно сказано, не пропонуючи нічого суттєво і принципово нового, а обмежуючись констатацією давно відомих наукових думок, які, проте, мало пов'язані з реальним нормативним регулюванням такої відповідальності. Слід сказати, що метою статті не є ґрунтовне дослідження юридичної відповідальності загалом і конституційно-правової зокрема, а метою є акцентувати на суттєвих важливих протиріччях, що дають підстави сумніватись в реальному існуванні такого самостійного виду юридичної відповідальності, як конституційно-правова. Загалом ще декілька десятків років тому ні загальна теорія держави і права, ні конституційне право як галузь права взагалі не виділяли такого виду юридичної відповідальності, як конституційно-правова, дискусії з цього приводу почались десь на початку 2000-х років, хоча ні в самій Конституції України, ні в жодному законі чи підзаконному акті немає ніякої згадки про конституційно-правову відповідальність, це виключно науковий термін. Кравцова З.С., досліджуючи окремі аспекти конституційно-правової відповідальності, визнає, що «...на конституційному рівні як самостійний вид юридичної відповідальності конституційно-правова відповідальність не визнана, через що спостерігається відсутність нормативно-правової основи та дієвого механізму реалізації конституційно-правової відповідальності...», а «...сама вона залишається законодавчо неформалізованою» [1, с. 57]. Відомий дослідник юридичної відповідальності загалом і адміністративної зокрема професор Д.М. Лук'янець, розглядаючи юридичну відповідальність у системі соціальної відповідальності, зазначає, що «дискусія навколо поняття "юридична відповідальність" та її різновидів точиться вже давно, але й досі не знайдено такого визначення, яке б задовольнило потреби всіх дослідників та практиків» [2, с. 3]. Цей же науковець розглядає юридичну відповідальність як внутрішню і зовнішню, вказуючи, що «внутрішня відповідальність є нічим іншим, як позитивною відповідальністю в її наведеному вище розумінні, тобто як свідомого виконання суб'єктом вимог соціальних норм. Зовнішня ж відповідальність є перш за все реакцією з боку суб'єкта, який встановив певні норми, правила поведінки, на порушення цих норм іншим суб'єктом. Уявляється, що для визначення зовнішньої відповідальності найкраще підходить словосполучення "нормативна

відповідальність" ... При цьому очевидно, що нормативна відповідальність буде мати суто ретроспективний характер, оскільки вона виникає в часі після вчинення порушення» [2, с. 4]. В цих судженнях авторитетного науковця важливим є констатація факту, що юридична ретроспективна (негативна) відповідальність є нормативною відповідальністю. Що ж стосується конституційно-правової відповідальності, то як було сказано вище, і це визнається самими апологетами цієї відповідальності, нормативно вона ніде не закріплена, а всі прояви державного примусу, що мають ознаки відповідальності і розглядаються різними прихильниками цього виду юридичної відповідальності як власне конституційно-правова відповідальність, самостійний вид юридичної відповідальності, є дуже сумнівним твердженням, бо вона не має всіх ознак нормативної відповідальності. Якщо проаналізувати праці основних дослідників конституційно-правової відповідальності (Н. Батанова, В. Демиденко, З. Кравцова, Л. Наливайко та ін.), то всі вони розглядають її як негативну (ретроспективну) відповідальність за аналогією з основними видами негативної юридичної відповідальності - кримінальною, адміністративною, цивільно-правовою, дисциплінарною, матеріальною, таким чином ставлячи цю відповідальність в один ряд з іншими видами нормативно визначеної юридичної відповідальності, що не можна вважати правильним. Так, З. Кравцова, досліджуючи конституційно-правову відповідальність, зауважує, що «юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті... Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи» [1, с. 59]. Всі види юридичної відповідальності мають підстави їх настання – нормативну, фактичну і процесуальну, і дослідники конституційно-правової відповідальності твердять, що і ця відповідальність має такі ж підстави, ми ж вважаємо це сумнівним. Нормативною підставою відповідної негативної юридичної відповідальності є норми права (матеріальні і процесуальні), якими певні діяння визначені як правопорушення, закріплено склади таких правопорушень і встановлена відповідальність за них (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна тощо), визначено санкції за правопорушення і порядок притягнення до відповідальності. Що стосується конституційно-правової відповідальності, то не існує правових норм, які встановлюють за відповідні діяння цю відповідальність, бо вона існує лише в уяві науковців, тому не є нормативною в повному розумінні цієї підстави. Те ж можна сказати і про фактичну підставу, якою є вчинення відповідного правопорушення – кримінального, адміністративного, дисциплінарного тощо, поняття якого нормативно закріплено у відповідному правовому акті, чого не скажеш про конституційно-правову відповідальність, підставою якої її апологети вважають конституційно-правовий делікт або правопорушення, поняття якого нормативно ніде не визначено, а по-різному визначається лише цими науковцями. Наприклад, Н. Батанова визначає конституційний делікт як «суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого

передбачена конституційно-правова відповідальність» [3, с. 36]; подібні визначення наводять і інші науковці. Особливо в таких визначеннях викликає подив і несприйняття положення «за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність» – де, ким передбачена, адже в законодавстві немає ніде згадки про таку відповідальність, а це є важливою ознакою делікту (караність), яка закріплена нормативно, а не в твердженнях науковців. Тому немає ніяких визначених законодавством конституційних деліктів, це лише наукові голослівні твердження, бо чітке нормативне визначення поняття правопорушення має надзвичайно важливе, вирішальне значення для притягнення до юридичної відповідальності і кваліфікації діяння власне як правопорушення, будь-який суб'єктивізм тут недопустимий. Більше того, якщо проаналізувати конкретні приклади конституційно-правової відповідальності, що наводяться дослідниками останньої, то очевидно, що фактичною підставою її настання є або кримінальні, або адміністративні чи дисциплінарні правопорушення, або вона взагалі настає без правопорушення в результаті політичних домовленостей відповідних суб'єктів. Так, розглядаючи імпічмент Президента України як конституційно-правову відповідальність, її апологети не хочуть розуміти, що підставою усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є кримінальне, а не конституційне правопорушення, а саме вчинення державної зради або іншого злочину, це закріплено в Конституції України. Але вчинення злочину є підставою кримінальної, а не конституційно-правової відповідальності. Так само немає ніякого конституційно-правового делікту як підстави для такого виду конституційно-правової відповідальності, яка часто розглядається її дослідниками, коли йдеться про відставку Кабінету Міністрів України внаслідок прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабміну, яка в історії України була застосована лише один раз – це політична відповідальність, коли відповідні політичні сили, маючи більшість у парламенті, усувають негодний їм орган державної влади (так був відправлений свого часу у відставку комуністами і їх союзниками уряд Ющенка, один з найуспішніших урядів за всю історію незалежної України – і до чого тут правопорушення і юридична відповідальність?!); те ж саме можна сказати і про висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади, згідно п. 25 ст. 85 Конституції України [4], а що є підставою для висловлення такої недовіри, Конституція і Закон «Про прокуратуру» не визначають. Як зазначає в даному випадку Д. Лук'янець, «цілком можливою є ситуація, коли висловлення недовіри Генеральному прокурору буде здійснено з політичних мотивів, відтак це вже не можна буде розглядати як юридичну відповідальність» [5, с. 72], тому вважати таку відповідальність конституційно-правовою як наслідок вчинення конституційного делікту дуже сумнівно. Можна наводити ще багато інших прикладів того, що вважається конституційно-правовою відповідальністю, яка настає внаслідок політичних мотивів і домовленостей, а також внаслідок вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, кримінальних, дисциплінарних правопорушень тощо, а отже тут немає ніяких

підстав говорити про вчинення конституційно-правових деліктів і як наслідок конституційно-правову відповідальність.

Окремі науковці, розглядаючи нормативну підставу конституційно-правової відповідальності і її правові джерела, включають до них те, що не має ніякого відношення до такої відповідальності і до її джерел, демонструючи відсутність розуміння досліджуваних питань і видаючи бажане за дійсне. Так, Г. Волошкевич вказує що «в окремий вид правового джерела слід було б віднести судові та квазісудові прецеденти – рішення судових органів, у тому числі і наднаціональних, які можуть бути покладені в основу прийняття рішення про притягнення до конституційно-правової відповідальності. Перш за все мова йде про акти Верховного Суду України, Конституційного суду України, а також Європейського суду з прав людини» [6, с. 8]. Але Верховний Суд (саме такий орган функціонує, а не Верховний Суд України) не здійснює конституційного судочинства і не розглядає справ, пов'язаних з конституційною відповідальністю, а розглядає лише цивільні, кримінальні, адміністративні і господарські справи, а також справи про адміністративні правопорушення, то як його рішення можуть бути правовим джерелом конституційно-правової відповідальності? Що ж стосується рішень Конституційного Суду України (КСУ), то до його повноважень взагалі не відноситься вирішення питань юридичної відповідальності, тому що КСУ приймає рішення щодо конституційності правових актів відповідних суб'єктів і надає висновки з відповідних питань, а вони не є заходами ні конституційно-правової відповідальності, ні юридичної відповідальності загалом, тому що не стосуються суб'єктів, які вчинили якісь правопорушення і не тягнуть для будь-кого негативних, обтяжливих наслідків.

Окремо слід сказати щодо санкцій конституційно-правової відповідальності, якими її дослідники фактично вважають все, що є заходами державного примусу, і багато з яких не є заходами юридичної відповідальності, а є заходами запобігання, припинення, ліквідації наслідків правопорушення тощо, про що правильно зауважує Д. Лук'янець, вказуючи, що «те, що вважається санкціями за конституційні правопорушення, в переважній більшості є або засобами припинення правопорушення, або ліквідацією наслідків правопорушення, або засобами процесуального забезпечення при притягненні до інших видів відповідальності» [2, с. 6].

Можна наводити ще багато прикладів того, як дослідники конституційно-правової відповідальності безпідставно приписують їй все те, що характерне для нормативних видів юридичної відповідальності, таким чином обгрутовуючи тезу про те, що вона є самостійним видом юридичної відповідальності, цьому можна присвятити не одну статтю, але в даному дослідженні, враховуючи обмеженість матеріалу за обсягом і все вищенаведене, можна підсумувати, що немає достатніх підстав вважати конституційно-правову відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності і ставити її в один ряд із загальноновизнаними нормативними видами юридичної відповідальності. В юридичній практиці (судовій, адміністративній) немає жодного випадку прямої констатації притягнення до

конституційно-правової відповідальності, а те, що її дослідники вважають такою відповідальністю, застосованою в окремих, поодиноких випадках, переважно є політичною, моральною відповідальністю або іншими заходами відповідного державного примусу, а не юридичною відповідальністю, на відміну від всіх видів юридичної нормативної відповідальності, яка має масовий характер, адже згідно статистичних даних, щороку до адміністративної, дисциплінарної, цивільної відповідальності притягається мільйони осіб, а до кримінальної десятки тисяч. Тобто очевидно, що конституційно-правова відповідальність не має реальної практичної реалізації, тому ми погоджуємось з думкою Д. Лук'янца, який вказує, що «самі дослідники в галузі конституційного права стверджують, що специфічність конституційної відповідальності полягає в тому, що, на відміну від інших видів юридичної відповідальності, вона носить не репресивний або матеріальний, а політичний і моральний характер. Крім того, цьому явищу притаманно так багато специфічних ознак, що можливість поставити його в один ряд із загальновідомими видами юридичної відповідальності викликає сумніви... І, нарешті, поняття "конституційна відповідальність" є суто теоретичною конструкцією, оскільки, на відміну від кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільної або матеріальної відповідальності, воно не використовується в законодавстві. З наведеного можна зробити висновок про те, що конституційна відповідальність може розглядатись як специфічний інститут виключно Конституційного права, але її не можна вважати різновидом юридичної відповідальності» [2, с. 6]. Сказано дуже влучно і ми повністю погоджуємось з думкою авторитетного дослідника юридичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кравцова З.С. Окремі аспекти конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Серія: Право Том 1. № 73. С. 57-63.

2. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: Монографія. Київ. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 220 с.

3. Батанова Н. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2011. Вип. 1. С. 35-44.

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Лук'янець Д.М. Юридична відповідальність конституційного типу в законодавстві України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 23. 2017. С. 70-75.

6. Волошкевич Г.А. До питання визначення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності / Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 19.05.2023 р. / Ред. кол.: С.В. Джолос та ін. Черкаси, 2023. С. 5-12.